

Renata Skowrońska-Kamińska

Szkolne publikacje sprawozdawcze z XIX i początku XX wieku w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej - Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

Rocznik Toruński 35, 185-199

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Szkolne publikacje sprawozdawcze z XIX i początku XX wieku w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnica Kopernikańskiej w Toruniu

*Renata Skowrońska-Kamińska
Wojewódzka Biblioteka Publiczna
– Książnica Kopernikańska w Toruniu*

Materiały przygotowywane i publikowane przez szkoły należą do źródeł najbardziej wartościowych dla badań nad historią oświaty oraz dziejami poszczególnych placówek. Wśród różnego typu wydawnictw szkolnych szczególnie interesujące są tzw. programy¹, w których zamieszczano informacje dotyczące codziennego funkcjonowania szkoły. Analizując wydawnictwa Gimnazjum Toruńskiego i podobnych placówek powstałych na terenie Prus można stwierdzić, że pierwsze publikacje tego typu ukazywały się wkrótce po założeniu szkoły. Osoby pełniące w nich funkcje kierownicze (rektorzy, dyrektorzy) najczęściej były też ich redaktorami oraz (wraz z innymi nauczycielami) autorami zamieszczanych w nich tekstów i zestawień². W XVII i XVIII w. wydawane przez szkoły średnie broszury o charakterze informacyjno-sprawozdawczym – programy nauczania, zaproszenia na publiczne

¹ W artykule w odniesieniu do publikacji sprawozdawczych szkół używane są zamiennie terminy: sprawozdania, programy, broszury.

² Zob. np. druki dotyczące gimnazjów toruńskiego, gdańskiego i elbląskiego w katalogu starodruków Książnicy Kopernikańskiej (także elektronicznym: <http://www.książnica.torun.pl:8888/web/WBP-KK/katalogi>); na temat publikacji Gimnazjum Toruńskiego i jego profesorów por.: Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, Toruń 1934, s. 30, 45–46, 51–52 n.; S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia*, [w:] *Historia Torunia*, t. II, cz. 2, pod red. M. Biskupa, Toruń 1994, s. 190–198 n.

wykłady oraz wystąpienia uczniów i nauczycieli, a także ich prace naukowe oraz popularnonaukowe – ukazywały się nieregularnie, zapewne na miarę zapotrzebowania i kondycji szkoły³. W pierwszej połowie XIX w., w wyniku wprowadzania odpowiednich rozporządzeń przez urzędy administracji państwowej, uczelnie zostały zobowiązane do regularnego druku sprawozdań, nastąpiło wówczas również pewne ujednoczenie formy i treści wydawanych broszur⁴. Większość szkół średnich na terenie państw niemieckojęzycznych rozpoczęła w tym czasie dość systematyczną (w cyklu jedno- lub dwurocznym) publikację sprawozdań, które następnie rozsyłano do innych placówek oświatowych oraz przekazywano urzędom nadzorującym⁵. Toruńskie szkoły – najwcześniej Gimnazjum – aktywnie uczestniczyły w tej wymianie, przesyłając wydawane przez siebie broszury do innych, niekiedy bardzo odległych, szkół oraz otrzymując od nich podobne publikacje.

W Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu znajduje się ciekawy zbiór szkolnych broszur sprawozdawczych z XIX i początku XX w. Zasób tej, powstałej w 1923 r., biblioteki zbudowany został dzięki zgromadzeniu księgozbiorów cze-

³ Por. np. *Wykaz programów lekcji publicznych Gimnazjum Toruńskiego w okresie 1660–1793*, [w:] S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681–1817. Studium z dziejów nauki i oświaty*, Poznań 1973, s. 408–409; J. Hinz, *Bibliografia toruńskich druków szkolnych tzw. Thorunensii scholasticae w zbiorach dawnej Biblioteki Gimnazjum Akademickiego w Toruniu obecnie w Książnicy Miejskiej w Toruniu*, Grudziądz 2001, passim.

⁴ K. Podlaszewska, *Gimnazjum Toruńskie w latach 1817–1920*, Toruń 2007, s. 83, 136; A. Horbowski, *Sprawozdania szkolne gimnazjów galicyjskich*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 211–219; A. Wildhardt, *Sprawozdania szkolne krakowskich gimnazjów w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1918)* (w druku; referat wygłoszony podczas IX Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Kraków-Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku” w Krakowie w dniach 21–23 listopada 2007 r.; autorowi dziękuję za udostępnienie tekstu referatu).

⁵ Nieopracowane pod względem bibliotekarskim sprawozdania szkolne znajdują się również w innych bibliotekach, które przejęły księgozbiory szkół: zob. np. katalog Biblioteki Elbląskiej im. Cypriana Norwida (<http://www.bibliotekaelblaska.pl/>) – skatalogowano dotychczas głównie broszury szkół tego miasta. Urzędy sprawujące nadzór nad szkołami dołączały otrzymane programy do akt danej placówki: zob. akta poszczególnych szkół toruńskich w Archiwum Państwowym w Toruniu.

rech instytucji toruńskich: Gimnazjum, Rady Miejskiej, niemieckiego stowarzyszenia Copernicus Verein für Wissenschaft und Kunst oraz Towarzystwa Naukowego w Toruniu⁶. Prawdopodobnie programy (na pewno większość z nich) należały do biblioteki Gimnazjum i zostały przekazane Książnicy wraz z księgozbiorem tej szkoły w 1924 r.⁷ Termin przejścia przez nowo powstałą bibliotekę miejską sprawozdań oraz okoliczności towarzyszące temu wydarzeniu nie są do końca wyjaśnione – brakuje informacji o broszurach szkolnych w dokumentach i aktach powstałych w związku z utworzeniem oraz działalnością Książnicy. Wśród pracowników Książnicy panuje opinia, że omawiane sprawozdania stanowią odrębny i pochodzący z biblioteki gimnazjalnej zbiór⁸. Pewne wątpliwości w tej kwestii budzą jednak znajdujące się na nielicznych broszurach odciski pieczęci. Najczęściej występującymi znakami własnościowymi są pieczęcie biblioteki Gimnazjum Toruńskiego (np. Bibliothek des Königl. Gymnasium zu Thorn). Należy tu dodać, że znajdujemy je tylko na broszurach szkół męskich (niezależnie od statusu i poziomu kształcenia placówki). Rzadziej spotykamy odcisk stempla szkoły średniej dla dziewcząt (np. Höhere Mädchenschule zu Thorn) – widnieje on na sprawozdaniach szkół żeńskich. Programy trafiały więc początkowo przynajmniej do dwóch toruńskich szkół średnich. Trudno obecnie ustalić, czy zostały one przekazane do Książnicy bezpośrednio z tych placówek. Możliwe jest, że broszury gromadzone w szkole żeńskiej trafiły najpierw do biblioteki Rady Miejskiej (jako organu nadzorującego toruńskie placówki oświaty). Następnie, w 1923 r., wraz z innymi materiałami tego gremium, przekazano je Książnicy, gdzie zostały włączone do zbioru sprawozdań pochodzących z biblioteki Gimnazjum. Możliwe jest tak-

⁶ Z. Mocarski, *O Książnicy Miejskiej imienia Kopernika w Toruniu*, Toruń 1927, s. 5–18 – zob. ogólny opis księgozbioru.

⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. APT), Akta miasta Torunia, sygn. 3460, s. 33 – 11 III 1924 r. sporządzono protokół przekazania Książnicy biblioteki gimnazjalnej.

⁸ Informacje na temat zbioru tzw. programów szkolnych z rozmów z pracownikami Książnicy Kopernikańskiej: Krystyną Wyszomirską (Dział Zbiorów Specjalnych), Iwoną Plittą (Dział Gromadzenia i Ubytkowania Zbiorów), Lidią Plutą i Małgorzatą Konklewską (Dział Czasopism), Katarzyną Tomkowiak (Sekcja Informacji Regionalnej).

że, że już wcześniej bezpośrednio trafiły do księgozbioru tej szkoły, na przykład w 1920 r., w okresie przekształcania toruńskiej średniej szkoły żeńskiej⁹. Programy pochodzące z dawnej Höhere Mädchenschule mogły również trafić do zbiorów Książnicy w czasie likwidacji Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w 1936 r.¹⁰

Zbiór broszur sprawozdawczych w Książnicy liczy wiele tysięcy egzemplarzy. Zapewne ogrom pracy związany z koniecznością uporządkowania księgozbioru nowo powstałej biblioteki oraz przygotowaniem katalogu umożliwiającego jego udostępnianie sprawił, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego nie doszło do opracowania bibliotekarskiego programów szkolnych. Po wojnie podejmowano prace mające na celu zabezpieczenie tego zbioru, uporządkowanie go oraz stopniowe wprowadzanie opisów broszur poszczególnych szkół do katalogu. Świadectwem takich działań – przeprowadzonych prawdopodobnie jeszcze w budynku Towarzystwa Naukowego w Toruniu przy ul. Wysokiej 16 (siedziba Książnicy do 1975 r.) – są sprawozdania oprawione w klocki. W katalogu Książnicy znalazły się opisy wybranych broszur, między innymi pochodzących ze szkół toruńskich. Jednak zdecydowana większość programów pozostała zapakowana w kartonowe posyty, które następnie przepakowano w paczki. Kilkakrotnie przenoszono je do różnych magazynów na terenie całego Torunia. W latach dziewięćdziesiątych większość paczek trafiła do magazynu na Rudaku (ul. Okólna 169), gdzie przechowywane były przez kilka lat w niekorzystnych warunkach klimatycznych. W 1999 r. podjęto decyzję o dezynfekcji zbioru i przeniesieniu go do Książnicy oraz budynku zajmowanego przez Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych (ul. Szczytna 13). Podczas przygotowywania broszur do transportu pracownicy Książnicy wstępnie uporządkowali programy, pakując

⁹ Por.: P. Olstowski, *Oświata polska i niemiecka w Toruniu w latach 1920–1939*, [w:] *Historia Torunia*, pod red. M. Biskupa, t. III, cz. 2, Toruń 2006, s. 313–316, 340, 347.

¹⁰ APT, Akta likwidacji Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego, sygn. 3559 – wśród znajdujących się w tym zespole akt i dokumentów są też informacje o zamiarze przekazania innym szkołom „przyrządów fizyko-chemicznych, inwentarza oraz zbiorów szkolnych”. W sporządzonych w 1936 r. dokumentach nie ma jednak informacji o sprawozdaniach szkolnych.

je w kartony według szkół i miast (w kolejności alfabetycznej)¹¹. Obecnie do katalogu Książnicy stopniowo wprowadzane są opisy poszczególnych serii sprawozdań (klasyfikowanych jako czasopisma) oraz artykułów i książeczek do nich dołączonych.

Broszury znajdujące się w Książnicy mają podobny wygląd – nawet niedoświadczony czytelnik szybko zorientuje się, że ma w ręku druki należące do jednego zbioru. Publikowano je z reguły w formacie 20,5 cm na 25,5 cm. Sporadycznie znajdujemy również mniejsze programy¹² oraz trochę większe (o jeden lub dwa centymetry). Wszystkie broszury cechuje skromna szata graficzna. Wydawano je na papierze dość grubym, lecz niezbyt dobrej jakości, z którego też wykonywana była okładka. Na obwolutach niektórych egzemplarzy znajdujemy ilustracje oraz dekoracyjne winiety, jednak zdecydowana większość ozdabiana była jedynie poprzez dobór zróżnicowanej krojem oraz wielkością czcionki. Sprawozdania najczęściej nie mają karty tytułowej – jej funkcję pełni okładka. Tytuły broszur szkolnych są z reguły bardzo rozbudowane i zawierają wszystkie informacje niezbędne dla identyfikacji szkoły oraz okresu, którego dotyczy sprawozdanie. Są one mniej więcej następująco sformułowane: *Jahresbericht* (lub też *Bericht*, *Programm*, *Nachricht*) *des Königlichen Gymnasium zu Allenstein über das Schuljahr 1898/99 von Dr. Otto Sieroka, Direktor*¹³. Często poniżej znajduje się podtytuł, w którym dyrektor szkoły w imieniu kolegium nauczycieli zaprasza na publiczny egzamin absolwentów oraz uroczystość zakończenia roku szkolnego. Na stronie tytułowej

¹¹ Informacje na temat zbioru tzw. programów szkolnych z rozmów z pracownikami Książnicy Kopernikańskiej.

¹² A. Wildhardt, *Sprawozdania szkolne krakowskich gimnazjów...* (w druku) – podaje rozmiary programów szkół krakowskich: z reguły 14,5 cm x 22 cm lub 15,5 cm x 24 cm. Takie formaty mają także niektóre serie sprawozdań szkół niemieckich, np. z Akwizgranu.

¹³ Przykład tytułu sprawozdania gimnazjum olsztyńskiego. Sporadycznie znajdujemy także sprawozdania inaczej zatytułowane, np. programy tej samej szkoły w Olsztynie: *Zu der Freitag den 1. Oktober 1880 in der Turnhalle stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen ladet im Namen des Lehrer-Collegiums ergebenst ein Dr. F. Friedersdorff*, Königsberg in Pr. 1880; *Zu der Dienstag den 13. April stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen ladet ergebenst in die Turnhalle ein Dr. Otto Sieroka, Direktor*, Allenstein 1886.

(okładce) zamieszczone są także informacje o zawartości broszury. W większości sprawozdań publikowano artykuły naukowe i popularno-naukowe nauczycieli pracujących w danej szkole, niekiedy wydawano w tym celu osobne książeczki. Na okładce wymieniano tytuły i autorów załączonych tekstów, które z reguły znajdowały się na początku broszury¹⁴. Programy były różnej objętości, zależnie od rozmiarów zestawień i artykułu (lub artykułów). Najczęściej liczyły dwadzieścia kilka stron, ale znajdujemy także kilkunasto- lub kilkudziesięciostronicowe¹⁵. Sprawozdania publikowano na zakończenie roku szkolnego – najczęściej związane z promocją egzaminu oraz uroczystości odbywały się przed Wielkanocą¹⁶. W większości placówek były one więc przygotowywane i drukowane w lutym, marcu lub początku kwietnia.

Do Książnicy trafiły sprawozdania wielu szkół z terenów zjednoczonego w 1871 r. cesarstwa niemieckiego oraz powstałej w 1867 r. Monarchii Austro-Węgierskiej. Broszury pochodzą z męskich i żeńskich szkół o różnym statusie (Realschule, Progymnasium, Gymnasium, Hochschule). Są wśród nich programy placówek ogólnokształcących, technicznych, przemysłowych, handlowych z miejscowości położonych w centrum ówczesnych Niemiec i Austro-Węgier oraz bardziej oddalonych od Torunia, znajdujących się na pograniczu państw niemieckich¹⁷. Interesujące jest, że duża odległość między szkołami nie wpłynęła w istotnym stopniu na kształt, układ treści oraz język programów. Zdecydowana większość została opublikowana w języku niemieckim¹⁸. Charakter etniczny i kulturowy miejscowości, w których

¹⁴ Na okładce znajdują się z reguły także: miejsce wydania, nazwa drukarni, rok wydania oraz zapewne informacja o nakładzie (np. 1878. Progr. Nr. 420).

¹⁵ Niektóre (sporadycznie) sprawozdania mają ponad sto stron.

¹⁶ Organizacja kalendarza roku szkolnego w placówkach na terenie państw niemieckich była różna, np. w połowie XIX w. w gimnazjach w Zagrzebiu i Altkirch (Alzacja) koniec roku szkolnego odbywał się na przełomie lipca i sierpnia; por. na ten temat w Gimnazjum Toruńskim: K. Podlaszewska, *Gimnazjum Toruńskie w latach 1817–1920*, s. 82.

¹⁷ Np.: szkoły w Aabenraa w Szlezwiku-Holsztynie (obecnie w granicach Danii), Altkirch w Alzacji (obecnie w granicach Francji), Zagrzebiu (obecnie stolica Chorwacji), Akwizgran (Niemcy).

¹⁸ Dotychczas, podczas kwerendy, nie natrafiono jeszcze na sprawozdania w języku polskim (lub innych językach, poza niemieckim), chociaż znajdujemy programy polskojęzyczne w katalogach innych bibliotek.

znajdowały się szkoły, w większym stopniu oddają treść i język artykułów opublikowanych ze sprawozdaniami. Na przykład w broszurach Kaiserlich-Königliches Gymnasium w Zagrzebiu (Agram)¹⁹ uwagę zwracają oryginalne (dla polskiego czytelnika) nazwiska nauczycieli i uczniów oraz program nauczania „języka iliryskiego”²⁰. W programie „geografii i historii” w klasach VIII i IV przewidziano zajęcia patriotyczne o historii Austrii (Österreichische Vaterlandskunde). Naukowe artykuły załączone do programów zdradzają jednak zainteresowanie profesorów historią, kulturą oraz przyrodą regionu. W pewnym stopniu odzwierciedlają także chęć przekazania uczniom bliższych informacji o rodzimym mieście. Nauczyciele gimnazjum w Zagrzebiu pisali między innymi o ukształtowaniu terenu i przyrodzie okolic tego miasta²¹, literaturze chorwackiej²², historii Bałkanów²³. Wśród innych szkół z pogranicza państw niemieckich wymienić można gimnazjum w Altkirch, miejscowości położonej w Alzacji, obecnie w granicach Francji. W sprawozdaniach tej szkoły nie zamieszczono imiennej listy uczniów²⁴. Znamienne jest jednak, że większość z nich

¹⁹ *Programm des k. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, 1855; Programm des k. k. Gymnasiums zu Agram, 1856–1859.*

²⁰ Por.: V. Babukić, *Jeziq ilirski kao materinski na c. kr. gimnazijah hërvatsko-slavonskih*, [w:] *Programm des k. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, 1855*, s. 9–13.

²¹ F. Tkalec, *Naturhistorische Skizzen aus Civil-Kroatien*, [w:] *Programm des k. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, 1855*, s. 3–8; w artykułach publikowano również wyniki przeprowadzonych wraz z uczniami pomiarów i badań (szkoła uczestniczyła w ogólnopaństwowym projekcie): A. Zeithammer, *Ueber die Betheiligung der Gymnasien an der Erforschung geographisch-physikalischer Verhältnisse des österreichischen Staatsgebietes*, tamże, s. 3–17; tenże, *Resultate der meteorologischen Beobachtungen an der Agramer Station vom Juli 1857 bis Juni 1857*, [w:] *Programm des k. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, 1858*, s. 21–27.

²² A. Mažuranića, *Kratka pregled stare literature hërvatske*, [w:] *Programm des k. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, 1855*, s. 14–16.

²³ F. Bradaška, *Der Kampf des letzten Arpaden Andreas III. um seine Herrschaft namentlich mit dem Hause Anjou unter besonderer Berücksichtigung Croatiens, Slavoniens, Dalmatiens 1290–1301*, [w:] *Programm des k. k. akademischen Gymnasiums zu Agram, 1858*, s. 3–22.

²⁴ *Programm des Realprogymnasiums zu Altkirch, 1878–1880; Jahresbericht über das Progymnasium zu Altkirch, 1882–1888; Jahresbericht über das Gymnasium zu Altkirch, 1889–1907.*

była wyznania katolickiego. W planie zajęć znaczące miejsce zajmują lekcje języka francuskiego. W najstarszych klasach (II i III) przewidywano cztery godziny nauki tego języka w tygodniu – na niemiecki poświęcali wówczas uczniowie trzy godziny. Dyrektor gimnazjum, nauczyciel języków niemieckiego, angielskiego, łacińskiego, greckiego oraz geografii, w 1877 i 1878 r. opublikował w dwóch częściach rozprawę na temat historii Altkirch i szkolnictwa w tym mieście. Cytowane w tekście fragmenty źródeł archiwalnych oraz przeprowadzona przez autora ich analiza odzwierciedlają niemiecko-francuskie dzieje tego ośrodka²⁵.

Najważniejszą częścią broszur były sprawozdania. Dokonywano w nich podsumowania działalności szkoły w minionym roku, mniej lub bardziej szczegółowo przedstawiając wszystkie ważne wydarzenia w życiu placówki oraz dane statystyczne dotyczące uczniów, nauczycieli i przeprowadzonych zajęć. Broszury poszczególnych szkół w części sprawozdawczej niewiele się od siebie różnią – zarówno pod względem doboru informacji, jak i sposobu ich przedstawienia. Wynika to z faktu, że wypracowywano szablon układu informacji sprawozdawczych oraz formę tekstów i tabel, w które w kolejnych latach przede wszystkim wpisywano zmieniające się dane. Często objęcie stanowiska dyrektora przez nową osobę pociągało za sobą zmianę tytułu oraz układu treści programów. Niektóre szkoły drukowały bardzo obszerne sprawozdania, inne raczej skrótowe. Czasem inna jest kolejność przedstawiania treści. Pewne rozbieżności były głównie wynikiem charakteru i profilu placówki.

W programach starano się zawrzeć wszystkie najważniejsze informacje na temat szkoły i jej uczniów. Zawierają one z reguły:

1. Ogólny plan zajęć (tabela)

Liczba godzin lekcyjnych każdego przedmiotu nauczania w poszczególnych klasach. W większości sprawozdań ten plan lekcji znajduje się na początku.

²⁵ E. Moormeister, *Beiträge zur Geschichte der Stadt und Herrschaft Altkirch*, Th. 2, Altkirch 1878; o roślinności okolic Altkirch pisał profesor: J. Schaeffer, *Die Gefäßpflanzen des Kreises Altkirch. Ein Beitrag zur Flora der Reichslande*, Altkirch 1895.

2. Szczegółowy plan zajęć (tabela)

Plan lekcji przeprowadzanych przez poszczególnych nauczycieli z podziałem na klasy i przedmioty. Niekiedy przy nazwach zajęć podawano liczbę godzin w tygodniu, w osobnej rubryce sumowano liczbę lekcji dla każdego nauczyciela. Z reguły program lekcji najmłodszych klas, zorganizowanych często jako oddzielna szkoła (Vorschule) przygotowująca do gimnazjum (lub progimnazjum), przedstawiano w osobnych rubrykach lub tabelach.

3. Program zajęć poszczególnych klas

Obejmował problematykę poszczególnych zajęć w każdej klasie. Wymieniano tu podręczniki i lektury oraz zadania uczniów, które wykonywali oni w oparciu o te materiały. W nagłówku podawano nazwiska opiekunów klas, nazwiska nauczycieli prowadzących zajęcia. Jest to z reguły najobszerniejsza część sprawozdań.

4. Podstawowe dane o szkole i jej zarządzie

W niektórych broszurach pierwszą stroną poświęcano na wstępną, krótką charakterystykę szkoły: jej nazwę, rok założenia, status szkoły (np. progimnazjum, gimnazjum) i wszystkie przeprowadzone w tym zakresie zmiany. Wymieniano tu również urzędy państwowe lub samorządowe sprawujące kontrolę nad placówką oraz podawano imienny skład Kuratorium szkoły oraz jej grona pedagogicznego. Niekiedy notatka była bardziej obszerna i wymieniano w niej urzędowe rozporządzenia, na podstawie których funkcjonowała szkoła.

5. Lekcje dodatkowe

W większości szkół proponowano uczniom różne zajęcia nieobowiązkowe. Oferta niektórych placówek była bardzo rozbudowana. Uczniowie mogli studiować np.: kaligrafię, języki francuski i włoski, naukę śpiewu i rysunku, stenografię. Niekiedy w tej części sprawozdania wymieniano jedynie gimnastykę (często dodawano informacje o liczbie uczestniczących oraz zwolnionych „z powodów zdrowotnych” lub „innych”) oraz lekcje religii, religioznawstwa dla mniejszości wyznaniowych (np. dla uczniów wyznania mojżeszowego).

6. Lista podręczników dla uczniów poszczególnych klas (często w formie tabeli)

7. Kronika szkoły

Zawiera ważne wydarzenia minionego roku szkolnego. Notatka zaczyna się z reguły krótkim opisem początku roku szkolnego – datą rozpoczęcia roku i poprzedzającego uroczystość egzaminu wstępnego (najczęściej odbywał się dzień wcześniej). Podawano też daty uroczystości państwowych, ferii oraz przerw świątecznych, niekiedy również terminy i przyczyny nieobecności nauczycieli. Znajdujemy tu wiadomości ogólne o wycieczkach szkolnych i ważnych w życiu uczniów wydarzeniach religijnych (np. konfirmacja, pierwsza komunia święta), informacje o zmianach w składzie grona pedagogicznego, awansach nauczycieli (często publikowano krótką biografię) oraz zgonach uczniów.

8. Biblioteka oraz pomoce naukowe

Informacje o bibliotece szkolnej (nauczycielskiej i uczniowskiej) – m.in. o nabytych lub otrzymanych w darze od instytucji i osób prywatnych w ciągu minionego roku szkolnego książkach, czasopiśmie oraz pomocach dydaktycznych (np. zbiorach minerałów, materiałach do nauki fizyki i chemii).

9. Stypendia dla uczniów ufundowane przez instytucje oraz osoby prywatne

10. Dane statystyczne

W tej części przedstawiano, z reguły w formie kilku tabel, szczególne dane na temat liczby uczniów w poszczególnych klasach (także wszystkich zmian w tym zakresie), frekwencji w ciągu roku szkolnego. Znajdujemy tu również informacje na temat wyznania uczniów oraz ich miejsca zamieszkania (najczęściej zestawienie ogólne). Zamieszczano w tej części imienną listę absolwentów – podawano daty i miejsce ich urodzenia, wyznanie, a także nazwisko oraz profesję i miejsce zamieszkania ojca, zdobyty przez absolwenta zawód. Niektóre sprawozdania zawierają imienny spis uczniów.

11. Informacje organizacyjne oraz dane na temat przeprowadzonych egzaminów

Termin i miejsce planowanych uroczystości zakończenia roku szkolnego oraz rozpoczęcia (i organizacji) przyszłego roku szkolnego.

Czasem w tej części podawano ogólne wyniki egzaminów końcowych (niekiedy także nazwiska uczniów, którzy do nich przystąpili).

12. Podstawowe informacje dla rodziców

Warunki przyjęcia do szkoły, wysokość czesnego itp.

W zdecydowanej większości broszur do zestawień szkolnych dołączano teksty naukowe, popularnonaukowe i sprawozdawcze autorstwa nauczycieli. Duże objętościowo rozprawy wydawano w formie książeczek. Na okładce takich druków znajduje się z reguły informacja, że jest to dodatek do sprawozdania określonej szkoły za konkretny rok²⁶. Teksty nauczycieli można podzielić ogólnie na naukowe, dydaktyczne i sprawozdawcze. Większość autorów rozpraw naukowych miała wykształcenie uniwersyteckie oraz doświadczenie w samodzielnej pracy naukowej²⁷. Tematy dysertacji tych osób oraz ich publikacji wydawanych ze sprawozdaniami wskazują, że kontynuowali swoje badania oraz rozwijali nowe zainteresowania. Język artykułu związany był głównie z jego problematyką. Profesorowie szkół pisali najczęściej w językach niemieckim i łacińskim, chociaż znajdujemy również teksty w innych językach starożytnych (greckim, hebrajskim) oraz współczesnych (np. francuskim, angielskim, słowiańskich). Większość rozpraw powstała w oparciu o solidny warsztat badawczy, którego oznaką są między innymi profesjonalne, rozbudowane przypisy i bibliografia. Na podstawie wstępnej kwerendy przeprowadzonej wśród broszur znajdujących się w toruńskiej Książnicy można przypuszczać, że najwięcej prac naukowych poświęcono różnym zagadnieniom z dziedziny filologii klasycznej, historii starożytności oraz dziejów regionu (przede wszystkim danej szkoły, miasta i okolicy). Znajdujemy także rozprawy filologiczne dotyczące języków współczesnych i literatury, historii średniowiecznej oraz nowożytnej, nauk ścisłych. Wiele tekstów poświęcono omówieniu badań geologicznych, geograficznych, fauny i flory występujących na pobliskich danej szkole terenach. Wśród rozpraw

²⁶ Z kolei na okładkach sprawozdań z reguły są informacje o załącznikach.

²⁷ Por. np. życiorysy nauczycieli gimnazjum w Akwizgranie: H. Savelsberg, *Aachener Gelehrte in älterer und neuerer Zeit*, [w:] *Jahresbericht*, 1905/06, s. 60–62; zob. też A. Horbowski, *Sprawozdania szkolne gimnazjów galicyjskich*, s. 211–219; K. Podlaszewska, *Gimnazjum Toruńskie w latach 1817–1920*, s. 136–156.

o charakterze dydaktycznym odnajdujemy zarówno ogólne, teoretyczne rozważania na temat edukacji dzieci i młodzieży oraz nauczania wybranych przedmiotów, jak i szczegółowe wskazówki metodyczne wraz z propozycjami tematów zajęć, sposobu ich przeprowadzania, listy lektur. Z punktu widzenia badaczy dziejów szkolnictwa i poszczególnych placówek oświatowych wielką wartość mają teksty sprawozdawcze. W broszurach publikowano więc m.in. przemówienia dyrektorów wygłoszone podczas ważnych dla danej placówki imprez, relacjonowano o planach budowy nowych gmachów szkolnych (publikowano przy tym plany techniczne, ryciny lub zdjęcia) oraz informowano o przebiegu uroczystości oddania ich do użytku. W sprawozdaniach znajdujemy też niekiedy relacje z wycieczek szkolnych oraz prywatnych wypraw nauczycieli.

Artykuły załączone do broszur były bardzo różne. Interesujące wyniki daje ogólna analiza spisu treści programów szkół olsztyńskich znajdujących się w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej. Biblioteka posiada niektóre sprawozdania założonego w 1877 r. *Königliches Gymnasium*²⁸, *Städtische Koppnikus-Oberrealschule*²⁹ (powstała w 1895 r.) oraz powołanej w 1873 r. szkoły dla dziewcząt *Luisenschule*³⁰ (*Städtisches Lyzeum und Oberlyzeum*). Nie są to uczelnie o długiej historii, szybko jednak uzyskały status szkół średnich. W broszurach gimnazjum olsztyńskiego zamieszczono przynajmniej 18 tekstów dodatkowych – artykułów i osobnych książeczek (wydanych w ciągu 36 lat). Wśród tych publikacji najczęściej pojawiają się nazwiska dyrek-

²⁸ *Zu der ... stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen ladet im Namen des Lehrer-Collegiums ein...*, 1878–1879 (Książnica posiada broszury wydane w tych latach); *Zu der ... in der Turnhalle stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen ladet im Namen des Lehrer-Collegiums ergebnst ein...*, 1880, 1882–1883, 1885; *Zu der ... stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen ladet ergebnst in die Turnhalle ein...*, 1886–1887; *Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Allenstein*, 1888–1889, 1891, 1893–1894, 1896–1902, 1905–1906, 1908–1909, 1911–1912; *Jahresbericht*, 1913–1914.

²⁹ *Städtische Realschule zu Allenstein*, 1902, 1905; *Jahres-Bericht über das Schuljahr...*, 1906, 1908; *Jahresbericht*, 1909, 1911–1914.

³⁰ *Jahresbericht der Städtischen höheren Mädchenschule zu Allenstein*, 1905 – znajduje się na nim odcisk pieczęci „Höhere Mädchenschule zu Thorn”; *Jahresbericht*, 1913 – pieczęć „Bibliothek des Städt. Oberlyzeums zu Thorn”.

torów szkoły – Franza Friedersdorffa (na tym stanowisku do 1884 r.) oraz jego następcy Ottona Sieroki. Byli oni autorami mów wygłoszonych z okazji różnych uroczystości: inauguracji roku szkolnego, urodzin cesarza, odsłonięcia malowideł w auli. Przemówienia te najczęściej miały charakter dydaktyczny, a ich konstrukcja często opierała się na analizie wybranych treści z utworów literackich. Podkreślano w nich wagę nauczania języków klasycznych i studiowania literatury antycznej, analizowano kierunki rozwoju współczesnej pedagogiki, mówiono o edukacji patriotycznej oraz roli szkoły i rodziców w wychowaniu młodzieży³¹. Dyrektor O. Sieroka był także współtwórcą tekstu o nowym budynku szkoły³². Pozostałe rozprawy mają różnych autorów – nazwiska nauczycieli gimnazjum nie powtarzają się. Najwięcej jest artykułów dotyczących różnych zagadnień w literaturze i historii starożytnej³³. W programach znajdujemy także pojedyncze teksty, w których przedstawiano zagadnienia szczegółowe z biologii oraz historii i teorii muzyki³⁴. Dwa artykuły poświęcone są sprawom

³¹ F. Friedersdorff, *Rectoris F. Friedersdorff de antiquitatis studiis oratio inauguralis*, Königsberg in Pr. 1878; O. Sieroka, *Über die erziehliche Aufgabe des wissenschaftlichen Unterrichts auf dem Gymnasium, Zu der Freitag den 27. März stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen...*, 1885, s. 3–8; tenże, *Das Vaterländisch-Erziehliche in Heinrich von Kleists „Prinzen Friedrich von Homburg“*, *Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Allenstein*, 1891, s. 3–8; tenże, *Die sittlichen Grundlagen des Herrschertums nach Goethes „Iphigenie auf Tauris“*, tamże, 1894, s. 3–8;

³² Wraz z reprezentantem Königl. Baurat: P. Cartellieri, O. Sieroka, *Beschreibung der Baulichkeiten und der inneren Einrichtung des neuen Gymnasialgebäudes, Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Allenstein*, 1888, s. III–VIII.

³³ H. Begemann, *Quaestionum Solonearum particula Waltera. De insula Salamine Solone auctore ab Atheniensibus expugnata*, Königsberg in Pr. 1878; E. Kahle, *Fabulae, quae de caede Agamemnonis et vindicta Orestis feruntur apud Graecorum poetas, quomodo inter se differant*, Königsberg in Pr. 1880; J. Meyer, *Ueber die Quellen in Plutarch's Lebensbeschreibungen des Themistokles und Aristides für die Zeit der Perserkriege, Zu der Freitag den 31. März in der Turnhalle stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen...*, 1882, s. 3–14; H. Jatkowski, *De sermone in A. Persii Flacci et D. Iunii Iuvenalis satiris figurato, Zu der Dienstag den 13. April stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Klassen...*, 1886, s. I–XXIV; E. M. Harwardt, *De Aristophanis irrisionibus earumque fide et usu, Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Allenstein*, 1891, s. I–XVI; G. Goltz, *Beiträge zur Quellenkritik der Alexanderhistoriker, Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums...*, 1894, s. I–XIV.

³⁴ J. W. B., Landsberg, *Über einheimische Microstomiden. Eine Familie der rhabdocoeliden Turbellarien, Zu der Freitag den 1. April stattfindenden öffentlichen Prü-*

dydaktycznym – nauczaniu języka łacińskiego oraz znaczeniu literatury klasycznej w kształceniu młodzieży gimnazjalnej³⁵. Interesujące są rozważania nad tematami w miarę współczesnymi autorom, które oddają zainteresowanie nauczycieli i młodzieży polityką Niemiec. Wilhelm Lackner w lutym 1901 r. wygłosił referat poświęcony niedawno opublikowanym wspomnieniom kanclerza Ottona von Bismarcka³⁶. W 1905 r. Max Jacobson przedstawił z kolei publicznie swoje refleksje na temat stosunków niemiecko-francuskich po wojnie 1870–1871³⁷.

W obliczu rozpraw gimnazjum olsztyńskiego skromnie wyglądają publikacje pozostałych szkół z tego ośrodka. Do znajdujących się w Książnicy programów liceum dla dziewcząt (Luisenschule) nie dołączano rozpraw naukowych³⁸. Wśród sprawozdań miejskiej Oberrealschule również nie znajdujemy wielu rozpraw, jedynie w 1913 r. dodano książeczkę, w której przedstawiony został ogólnie ogród szkolny wraz z wykazem roślin w nim uprawianych³⁹.

Szkolne druki sprawozdawczo-informacyjne znakomicie spełniały funkcję reklamy szkoły oraz świadczyły o osiągnięciach jej profesorów i uczniów. Zawarte w nich dane dokumentują zachodzące na przestrzeni wieków zmiany w systemie szkolnictwa oraz rozwój określonych placówek oświatowych. Zbiór broszur znajdujący się w Książni-

fung aller Klassen..., 1887, s. III–XII; J. N. Glaw, *Die Elemente des alten Chorale, Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums...*, 1889, s. I–XXII.

³⁵ E. A. Stange, *Wie ist das Lateinische in Obersekunda und Prima am Gymnasium zu betreiben?*, *Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums...*, 1896, s. III–XXIV; H. Gebler, *Die Behandlung der altsprachlichen Dichterlektüre auf dem Gymnasium*, Allenstein 1914.

³⁶ W. Lackner, *Über Fürst Bismarcks „Gedanken und Erinnerungen“*, *Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums...*, 1901, s. 3–16.

³⁷ M. Jacobson, *Deutschlands Beziehungen zu Frankreich seit dem Kriege von 1870/71*, *Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums...*, 1906, s. 3–10.

³⁸ W Książnicy znajdują się tylko dwa sprawozdania tej szkoły. Przykład programów innych szkół dla dziewcząt pokazuje jednak, że placówki te publikowały mniej rozpraw niż szkoły męskie, por. np.: *Jahresbericht über die unter dem Protektorate Ihrer Majestät der Kaiserin Mutter stehende Viktoria-Schule zu Birtscheid-Aachen*, 1896–1901.

³⁹ M. Nigmann, *Der Schulgarten der Oberrealschule in Allenstein Ostpr.*, [Allenstein] 1913.

cy Kopernikańskiej w Toruniu zawiera wiele nieznanych materiałów z różnych uczelni z dużego obszaru – państw niemieckojęzycznych. Sprawozdania poszczególnych szkół były już wykorzystywane przez historyków – są z reguły brane pod uwagę podczas badań nad dziejami tych placówek oraz innych ośrodków w mieście i regionie. Analiza całości znajdującego się w toruńskiej bibliotece zbioru pozwoli na szersze spojrzenie na rozwój szkolnictwa niemieckiego w XIX i początkach XX w. oraz porównanie poziomu i warunków funkcjonowania placówek w znacznie oddalonych od siebie niekiedy miejscowościach.